

TUZLA – GRAD VAKUFA ILI GRAD SOLI

Povodom 443 godine Gazi Turali-begove vakufname (15.2.1572.- 15.2.2015.)

Emir ŠEČIĆ

UDK 061.27:28-74(497.6 Tuzla)

SAŽETAK: Gazi Turali-begova vakufnama je važan dokument iz 16. stoljeća bez kojeg nije moguće pratiti historijski razvoj Tuzle. Ovaj dokument nam dokazuje kolika je bila uloga vakufa u urbanom razvoju Tuzle. Tokom različitih historijskih perioda Turali-begov vakuf je prošao kroz mnoge teške periode. Ovaj rad ističe snažnu ulogu vakufa u formiranju najvažnijih društvenih (javnih) institucija u Tuzli, ali ukazuje i na mnoge faktore koji su utjecali na slabljenje i uništavanje vakufa.

Ključne riječi: Gazi Turali-beg, vakufnama, vakuf, Tuzla.

1. Historijski pregled razvoja Tuzle

Pojava prirodnih izvora slane vode na nekoliko lokaliteta u okviru Džindić mahale uvjetovali su da još u periodu neolita ljudi naseljavaju najuže jezgro današnjeg grada Tuzle. Prvi siguran spomen o postojanju tuzlanskih slanin izvora nalazimo kod cara Konstantina Porfirogeneta iz sredine 10. stoljeća (umro 959. godine) *Castron to Lalenes*. Formira se skromno naselje pod nazivom Salines koje prolazi vremenske periode od rimskog carstva do petnaestog stoljeća bez značajnijih promjena i razvoja kako se to navodi u nekim Dubrovačkim dokumentima. (Jiriček, 1915 : 38) U drugoj polovini petnaestog stoljeća Osmanlije dolaze na ove prostore i na lokalitetu od Skvera do Čaršijske

česme zatiču srednjovjekovnu drvenu utvrdu sa nekoliko desetina kuća pod nazivom Soli. Tuzla se prvi put u Osmanlijskim izvorima spominje u osmoj deceniji petnaestog stoljeća pod nazivom *Agac Tuzla* (Handžić, 1975 : 166), što doslovno znači Drvena solana. Nakon što su se Osmanlije stabilizirale na ovom prostoru, izvršile su administrativnu podjelu. Oslanjajući se na do sada najraniji popis Zvorničkog sandžaka, u čijem sastavu je bila Tuzla, iz 1512. godine prvi put se spominju nahije Donja i Gornja Tuzla. Međutim, prvi znakoviti razvitka i naseljavanja brojnijim stanovništvom nahije Donja Tuzla dešava se nakon poraza Ugarske u bitci na Mohaču 1526. godine. Između dva sumarna popisa Zvorničkog sandžaka koji se organiziraju 1533. i 1548. godine, Osmanlije grade Atik

(Carevu) džamiju i oko nje nastaje prva muslimanska Atik mahala.

Nedugo zatim, nastaju još četiri muslimanske mahale: Timur-hodžina, Isa-begova, Hisarije Ferhada sina Ahmedova i Mahala subaše Alije. (Ćilimković, 1996 : 49) Nastankom ovih mahala formirani su osnovni elementi za izgradnju jednoga grada u pravom smislu te riječi.

2. Gazi Turali-beg je utemeljitelj grada Tuzle

Već polovinom šesnaestog stoljeća Donja Tuzla doživljava ubrzan razvoj. Okolne mahale su se naslanjale na palanku: zapadno niz Jalu, istočno uz Jalu i sjeverno i južno na padinama okolnih brda. Ovako ubrzanom razvoju i prilično obimnoj prostorno-teritorijalnoj organizaciji Tuzle, od 1948.

do 1572. godine, značajan doprinos, zasigurno, je dao, najveći dobrotvor u njenoj dugoj historiji, Gazi Turali-beg¹, utemeljenjem institucije vakufa od vlastitih nekretnina i sredstava, prije svega značajnih urbano-arhitektonskih sadržaja. Isti takav urbani razvoj odvijao se i u ostalim gradovima širom Bosne i Hercegovine. Vakufski objekti sa značajnom arhitekturom, u kojima je bio koncentrisan cijeli vjersko-prosvjetni, kulturni i privredni život muslimana, činili su urbane kosture svih gradova. Slobodno možemo tvrditi da građevinski objekti Gazi Turali-begovog vakufa u Tuzli predstavljaju arhitektonske obrise koji umnogome određuju kostur grada Tuzle, od 16. stoljeća pa do danas, pogotovo imajući u vidu da ti objekti čine jezgru tuzlanske čaršije i Gazi Turali-begove (Poljske) mahale, dva najvažnija prostorna elementa grada. (Djedović, 2003 : 59)

Osnivanjem institucije vakufa, Gazi Turali-beg je otvorio dvadeset četverogodišnju organizaciju javnih građevinskih radova u drugoj polovini šesnaestog stoljeća. Veliki dobrotvor, sa časnom titulom *Gazije*, utemeljitelj je grada i najveći dobrotvor u višestoljetnoj historiji Tuzle. On je za potrebe vakufa izgradio, utemeljio i dao na korištenje: džamiju, mekteb², trideset i osam dućana, i cijelu četvrtinu, koja je njegovo vlasništvo, u slanoj vodi, vodovod, hamam (javno kupatilo) sa dva halvata, han i musafirhanu, musallu, tri stotine hiljada srebrenih dirhema (2. 28 kg zlata), koji su u prometu, nakon što ih je odvojio iz svog čistog imetka. (Handžić, 1931 : 53)

Gazi Turali-beg je udario temelje mnogim vrijednostima, a uspostavljanjem institucije vakufa učinio Tuzlu gradom, čaršijom u pravom smislu te riječi.

Svi segmenti Gazi Turali-begova vakufa zaslužuju posebnu elaboraciju jer su bili prvijenci u Donjoj Tuzli, pa i sama proizvodnja soli. U vrijeme osnivanja Gazi Turali-begovog vakufa carskim fermanom iz Istanbula prvi put je utemeljen organizovani proces proizvodnje soli na lokalitetu Sonog trga. Nije trebalo dugo da značajni razvojni prosperitet Donje Tuzle prepozna Osmanska vlast, te carskom odlukom iz 1573. godine zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast premjesti iz Gornje u Donju Tuzlu. Osam godina kasnije (1581.), Donja Tuzla postaje sjedištem kadiluka i prvi put u svojoj višestoljetnoj historiji centrom sjeveroistočne Bosne. Prethodno su Srebrenica i Zvornik bili gradovi od većeg značaja u sjeveroistočnoj Bosni. Do kraja 16. stoljeća u Donjoj Tuzli se formira osam mahala sa obje strane Jale, a odmah početkom 17. stoljeća još četiri mahale. Sve ove mahale su nastajale na vakufu i dobijale nazive po njihovim utemeljiteljima, odnosno osnivačima vakufa. Dvanaest džamija sa čitavim nizom vakufskih objekata činili su centralni dio svake mahale.

3. Tuzla je imala bogat vakuf

Kraj 19. i početak 20. stoljeća je period odlaska Osmanske vlasti sa balkanskih prostora. Austro-Ugarska svojim dolaskom u Tuzlu³ zatiče veoma bogatu i jaku organizaciju vakufa. U gradskom području Tuzle bilo je 27 vakufa, od čega: 11 džamijskih, 4 mektebska, 2 medresanska i 10 individualnih vakufa, ukupne površine od 1. 959. 073 kvadratna metra. Ni za jedan od ovih vakufa nisu sačuvane ili nađene vakufname (darodavnice) osim za Gazi Turali-begov vakuf. Gazi Turali-begov vakuf, prema podacima Zemljišno-knjižnog ureda u Tuzli

bio je najveći. Zahvatao je 152. 689 kvadratnih metara površine zemljišta. Iza njega, po veličini, bio je Behram-begov vakuf sa 121. 605 kvadratnih metara zemljišta na području grada Tuzle. Ova dva vakufa zahvatala su više od polovine ukupne površine vakufskog zemljišta na području grada Tuzle. Ostali džamijski vakufi: Hadži Hasanov, Mustafe džindije, Vaiz Ali-efendin, Mehmed-agin, Arslan-agin, Osman-begov, Osmana čehaje, Sagrdžijan, Amber-hatun, Hafiz Tahire-hanume Tuzlić i dr. imali su uvakufijene manje zemljišne posjede, poslovne prostore i stanove, od kojih se nisu mogli održavati, pa su u svom poslovanju priključeni Upravi Gazi Turali-begova vakufa. Takvo stanje vakufa u Tuzli prihvatio je doživotni mutevelija Uprave Gazi Turali-begova vakufa, hadži Ahmet-beg Sijerčić (1864-1944.).

Uprava Gazi Turali-begova vakufa, pored zemljišnih posjeda i drugih Gazi Turali-begovih objekata, objedinjujući ukupne prihode vakufa, izdržavala je sve džamije u Tuzli, mektebe, medresu, 10 zgrada, 19 poslovnih prostora i 8 kuća za stanovanje. Prema navodima akademika Hamdije Kreševljakovića ovaj vakuf lijepo je napredovao i bio sređen u vrijeme mutevelije hadži Ahmet-bega Sijerčića. U vremenu između dva svjetska rata vakuf je proširen kupovinom novih stambenih objekata pa je i dalje istican kao jedan od najjačih vakufa u Bosni.

U periodu od 1922. do 1943. godine ovaj vakuf je imao ulogu u subvencioniranju redovne odgojno-obrazovne djelatnosti Behram-begove medrese u Tuzli, njenoj temeljnoj rekonstrukciji i reformi odgojno-obrazovnog rada, čime je ona postala vrlo ugledna obrazovna institucija u

¹ Gazi Turali-beg je sin nekoga Ejne-hana ili Inhana. Nepoznata nam je njegova godina rođenja. S Gazi Turali-begom se prvi put upoznajemo nakon bitke na Mohaču (29. 8. 1526.) u kojoj je učestvovao zajedno sa Gazi Husrev-begom, pa je za istaknute zasluge unaprijeđen u funkciju sandžak-bega. Penzionir-

san je 1550. godine kao smederevački sandžak-beg. Vrlo je vjerovatno da je prije funkcije sa istim zvanjem, bio u Bosanskom, Srijemskom, Zvorničkom i Hercegovačkom sandžaku. Zato su se njegovi vakufi protezali na tih pet sandžaka.

² Gazi Turali-begov mekteb je prva obra-

zovna ustanova u Tuzli. U vremenu kada je osnovana imala je funkciju osnovne škole (ženska ibtidaiija). Aktivno je radila sve do 1946. godine kada je zatvorena i srušena. U posljednjoj generaciji imala je 300 učenica.

³ Tuzla 1912. godine iz naziva gubi Donja i dobija današnji naziv Tuzla.

prvoj polovini 20. stoljeća. U izvještaju o poslovanju vakufa u 1940. godini prikazan je ukupan prihod Uprave Gazi Turali-begova vakufa u iznosu od 219.717 dinara, od čega je Behram-begovoj medresi donirala 31.500 dinara, neovisno od uplaćenih sredstava Behram-begova vakufa.⁴

4. Razaranje vakufa u Tuzli

Grad Tuzla u toku Drugog Svjetskog rata (1940-1945.) nije bila poprište većih ratnih dešavanja tako da nijedan vakufski objekat u Tuzli nije uništen niti oštećen. (Bećirović, 2011 : 525-534) Međutim, nedugo nakon završetka Drugog svjetskog rata i formiranje nove državne zajednice te negativan odnos komunističke partije prema religiji rezultirao je katastrofalnim posljedicama po vakuf u Tuzli. U narednih desetak godina odnos komunističke vlasti i njena negativna i agresivna kampanja prema vakufu u Tuzli ići će u tri pravca.

1. Završetak Drugog svjetskog rata i formiranje komunističke vlasti na nivou bivše Jugoslavije najavljuvao je težak period za Islamsku zajednicu na ovim prostorima. Ideološki pogledi komunističke vlasti prema Islamskoj zajednici bili su usmjereni na njeno ekonomsko slabljenje nizom restriktivnih zakona. Nova državna vlada pristupa oduzimanju imovine IZ-e putem agrarne reforme, kolonizacije, konfiskacije, eksproprijacije, nacionalizacije, arondacije i dr.⁵ Ilustrativan primjer udara na odgojno-obrazovni sistem Islamske zajednice u Tuzli je Odluka stambene komisije Gradskog narodnog odbora u Tuzli iz juna 1946. godine o oduzimanju zgrade u vlasništvu vakufa, u kojima je prije te odluke bila smještena medresa i

mekteb. Prema sadržaju ovog akta zgrada je dodijeljena školi Narodne milicije na korištenje, a Islamskoj zajednici je ostavljeno samo tri dana za upućivanje eventualne žalbe Socijalnom odjeljenju Okružnog narodnog odbora u Tuzli (Isto : 223), koja, naravno, nije prihvaćena.

Drastičan slučaj primjene restriktivnih zakona i oduzimanja vakufske imovine i razvlašćenje Uprave Gazi Turali-begovog vakufa predstavlja sljedeća činjenica:

U Tuzli je do 1948. godine, od ukupno 3.068 dunuma vakufske zemlje oduzeto mjerama agrarne reforme čak 2.424 dunuma ili 79% obradive zemlje, šume i šikare. (Isto : 226)

Ovo je bio veliki udarac vakufu i Islamskoj zajednici u Tuzli koja se našla pred velikim problemima boreći se sa vlastitom egzistencijom. Međutim, komunistička vlast se neće zaustaviti samo na oduzimanju vakufske imovine.

2. Sljedeći korak komunističke vlasti u pravcu uništenja Vakufa bit će usmjeren ka rušenju preostalih vakufskih objekata, od čega nisu bile pošteđene ni džamije. Tako su u periodu od 1953. do 1957. godine komunističke vlasti porušile pet tuzlanskih džamija. Tri džamije na lijevoj obali rijeke Jale: Arslan-agina (Vikaljska) džamija, Osman-begova (Kesindže) džamija, Mosnička (Potok) džamija, i dvije na desnoj obali Jale: Ismail efendina (Tušanjaska) džamija i Sagrdžijan (Bijela) džamija. (Bećirbegović, 1990. i Hadžimehanović, 1982)

3. Konačni udarac u osiromašenju vakufskog dobra u Tuzli bio je usmjeren na mijenjanje izvornih naziva džamija iz 16. stoljeća koje nisu uspjeli srušiti.

Umjesto izvornih naziva koje su džamije dobile po svojim vakifima dati su nazivi mjesta u kojima se džamija nalazila.

5. Prvi vodovod u Tuzli je izgrađen u 16. Stoljeću

Tuzla je jedinstven primjer u Bosni i Hercegovini da su svim džamijama oduzimani i u zaborav ostavljeni njihovi izvorni nazivi. Primjera radi: Izvorni naziv Poljske džamije je Gazi Turali-begova, Čaršijske Hadži Hasanova, Jalske Mehmed-agina, Vikaljske Arslan-agina i sl.

Utjecaj komunističke vlasti na svijest Tuzlaka bio je tolikog intenziteta da je Islamska zajednica u Tuzli u narednim godinama i decenijama bila prisiljena boriti se za održavanje osnovnih funkcija. Danas se u Tuzli ne može govoriti o arhitekturi, obrazovanju, kulturi, historiji, privredi, tuzlanskoj solani, vodovodu, hotelijerstvu, bankarstvu, javnim građevinskim radovima bez spominjanja uloge Gazi Turali-begova vakufa. Mnoge javne ustanove u Tuzli svoju višestoljetnu tradiciju temelje na Gazi Turali-begovom vakufu. Ilustrativan je primjer J.P. Vodovod i kanalizacija Tuzla koji su 2010. godine obilježili svoju stogodišnjicu rada. Oni početak djelovanja ovog preduzeća vezuju za vodovod koga je 1910. godine u Tuzlu doveo njezin najuspješniji gradonačelnik hfz. Osman ef. Vilović, šerijatski sudija. (Fazlić, 2006 : 239) Ovaj tridesetogodišnji islamski učenjak i uspješan načelnik je prepoznao nužnu potrebu građana Tuzle i uradio veoma hrabar i vrijedan poduhvat.

Međutim, prije njega, prvi vodovod u Tuzli je izgrađen u šesnaestom

⁴ Prema: Kadrić Šemso i Zaimović Enes, *Izvještaj o stanju vakufske imovine na području Medžlisa IZ-e Tuzla*, 20. 9. 2000. godine.

⁵ Bećirović (2011 : 222) navodi:

- a) Zakon o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama,
- b) Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji,
- c) Osnovni zakon o zadrugama,

- d) Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije,

- e) Osnovni zakon o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima,

- f) Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća,

- g) Uredba o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara općedržavnog značaja,

- h) Osnovni zakon o eksproprijaciji,

- i) Uredba o prodavanju stambenih zgrada iz općenarodne imovine,

- j) Uredba o upravljanju stambenim zgradama i

- k) Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama.

stoljeću, (Handžić, 1931 : 54) a doveo ga je Gazi Turali-beg sa lokaliteta Pašina glava i bio je dug četiri kilometra. Prilikom rekonstrukcije Turali-begove ulice 1999. godine, na dubini od 1,5 m nađene su cijevi – čunci od borovine, dužine 1,5 m i promjera šupljine 15 cm, i debljine 1 cm. Čunkovi ili tomrući, usmjereni prema Gazi Turali-begovoj džamiji, upućuju na zaključak da su to ostaci Gazi Turali-begova vodovoda. (Sivčević, 2004 : 353)

Zaključak

Višedecenijsko tonjenje Tuzle, faktor vremena, a posebno politička ideologija, koja je bila na sceni tokom druge polovine XX stoljeća, uništila je mnoge vrijednosti koje je Gazi Turali-begov vakuf utemeljio, odgajao i njegovao nekoliko stoljeća i tako ovaj vakuf učinila gotovo zaboravljenim. Danas više nema Gazi Turali-bega, a niti njegovih potomaka. Ovaj vakuf danas nema svog udjela u tuzlanskoj solani. Mnoga zemljišta i objekti su

oteti i uzurpirani. Nema ni vrijednih mutevelija koji su se marljivo brinuli za ovaj vakuf. Nestale su mnoge vrijednosti koje su stoljećima svjedočile veličinu ovog vakufa. Zahvaljujući naporima džematlija i Islamske zajednice obnovljena je Gazi Turali-begova (Poljska) džamija, a jedini dokument koji nas danas podsjeća na znamenitog Gazi Turali-bega jeste njegova vakufnama (15. februar 1572.), jedini sačuvani pisani trag iz 16. stoljeća u Tuzli.

Izvori i literatura

Bećirbegović, Medžida (1990). *Džamije sa drvenom munarom u BiH*, Sarajevo.
Bećirović, Denis (2011). *Islamska zajednica u vrijeme Avnojevske Jugoslavije*, Zagreb.
Čilimković, Džemal (1996). *Tuzla u Osmansko doba*, Tuzla.
Fazlić, Fadil (2006). *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, Sarajevo.

Handžić, Adem (1975). *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo.
Jireček, K. (1915). *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti Srednjeg vijeka*, Dubrovnik.
Hadžimehanović, Refik (1982). "Ljetopis tuzlanskih džamija", Takvim.
Handžić, Mehmed (1931). "Prevod isprave o Turali-begovu vakufu", Glasnik IVZ-e, br. 2.

Sivčević, Hamdija (2004). "Hadži Ahmet-beg Sijerčić, posljednji doživotni mutevelija Turali-begovog vakufa u Tuzli", Glasnik Rijaseta IZ-e u BiH, br. 3 i 4.
Kadrić Šemso i Zaimović Enes, *Iz- vještaj o stanju vakufske imovine na području Medžlisa IZ-e Tuzla*, 20. 9. 2000. godine.

الموجز

توزلا مدينة الأوقاف أم مدينة الملح

بمناسبة مرور ٤٤٤ سنة على حجة وقف الغازي توري بك (١٠٢٠/٢٠٠١) (١٠٢٠/٢٠٠١)

أمير شيتشيتش

تعود حجة وقف الغازي توري بك إلى القرن السادس عشر الميلادي، وتعتبر وثيقة مهمة لا يستغني عنها من يريد متابعة التطور التاريخي لمدينة توزلا. وتؤكد الوثيقة على دور الوقف المهم في تطور توزلا العمراني. وقد مرت على وقف الغازي توري بك أزمنة قاسية، عبر حقب تاريخية مختلفة. ويبرز هذا العمل دور الوقف القوي في تكوين أهم المؤسسات الاجتماعية (العامة) في توزلا، ويشير أيضا إلى عوامل كثيرة أدت إلى إضعاف الوقف وإتلافه.

الكلمات الرئيسية: الغازي توري بك، حجة الوقف، الوقف، توزلا.

Summary

TUZLA- THE CITY OF WAQFS
OR THE CITY OF SALT

At the occasion of 443rd anniversary of Turali-beys waqfnama (15.2.1572.- 15.2.2015.)

Emir ŠEČIĆ

Gazi Turali-beys waqfnama is a document of significance from 16th century without which it would not be possible to trace the historical development of Tuzla. This document proves the role of waqf in the urban development of Tuzla. During various periods of the history Turali-beys waqf has gone through many difficulties. This article relates about the significance of the role of waqf in forming of the most important social (public) institutions in Tuzla, but it also points out many factors that brought about weakening and destruction of the waqf institution.

Key words: Gazi Turali-bey, waqfnama, waqf, Tuzla